

УДК 37.035

ШЕВЧУК О. С., ШЕВЧУК С. П.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

У статті надається теоретичне обґрунтування соціальної відповідальності як професійної компетенції у процесі підготовки майбутніх психологів у вищому навчальному закладі. Соціальна відповідальність розглядається як чинник перетворення отриманих у процесі навчання знань у переконання, систему поглядів на навколишній світ, на себе і своє місце у цьому світі.

Соціально відповідальний тип особистості характеризується високим рівнем моральності, духовними цінностями, ідеалами, нормами, спрямованістю своєї професійної діяльності на соціально значущі результати; має узгоджені власні та соціальні інтереси; відрізняється високорозвинутою здатністю до соціальної рефлексії; має збалансовані модальності «відповідальний за» і «відповідальний перед».

Ключові слова: соціальна відповідальність, диспозиції особистості, компетенції, моральний розвиток особистості, типи соціально відповідальної поведінки психолога, професійна підготовка, структура соціальної відповідальності, соціальне оточення.

Постановка проблеми. Соціальна відповідальність є важливою ознакою сучасного суспільного розвитку як суттєвого механізму інтеграції зусиль держави, бізнесу і громадськості навколо багатьох соціальних проблем, таких як: бідність, безпритульність, насилля, епідемії, створення безбар'єрного середовища для людей з особливими потребами, забезпечення доступності медичного обслуговування, цінностей освіти і культури тощо.

Одночасно соціальна відповідальність виступає однією з найважливіших професійних компетенцій сучасних фахівців, що за своїм призначенням покликані вирішувати соціальні та психологічні проблеми. Зокрема для майбутніх психологів соціальна відповідальність має стрижньове значення у системі моральних цінностей і соціального спрямування їх професійної діяльності. Особливої актуальності для підготовки психологів набуває розуміння соціальної відповідальності з точки зору їх діяльності у різноманітних організаціях, які за визначенням Міжнародного Комітету з корпоративної соціальної відповідальності є відповідальними за вплив своїх рішень та дій на суспільство та навколишнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні теоретичні і практичні аспекти соціальної відповідальності, перш за все, знайшли своє відображення у роботах таких зарубіжних учених, як: М. Альберт, М. Беньоф, Г. Боуен, Дж. Грейсон, К. Девіс, П. Друкер, А. Керолл, Ф. Котлер, М. Крамер, К. Левін, Н. Лі, Д. Маврідіс, Е. Мейо, М. Портер, Е. де Сото, М. Фрідмен, Р. Фрімен, В. Хойєр, Ф. Хайек та ін. У фокусі їх досліджень знаходиться соціальна відповідальність бізнесу.

З іншого боку, існують окремі напрями фундаментальних досліджень відповідальності з точки зору філософії, етики, психології, педагогіки: соціальна відповідальність як моральна категорія (Л. Колберг, Ж. Піаже, Ж.-П. Сартр, Х. Хекхаузен та ін.), співвідношення свободи і відповідальності (К. О. Абульханова, А. В. Брушлінський, А. Ф. Плахотний, К. Роджерс та ін.), системний підхід до вивчення відповідальності (А. І. Крупнов, В. П. Прядеїн та ін.), соціальна відповідальність з позицій каузальної атрибуції (В. С. Агеєв, Г. М. Андреева, К. Муздибаєв, Ф. Хайдер та ін.), співвідношення соціальної та особистої відповідальності (А. Адлер, Р. Мей, В. А. Розанова, В. Г. Сахарова, А. Г. Спіркін та ін.), становлення і виховання відповідальності (З. Н. Борисова, М. В. Борцова, В. С. Мухіна та ін.).

Проблема формування соціальної відповідальності у професійній підготовці фахівців стала предметом досліджень багатьох науковців: К. О. Богатирьова, І. Г. Герасимової, Н. Л. Замкової, О. М. Ельбрехт, Т. І. Коваль, Т. В. Кучерявської, О. В. Мількіної, Н. В. Антіпіної, К. Є. Байбекова, О. М. Бобкової, С. М. Васильєва, О. Р. Кривошеєвої, Р. К. Малінаукаса, Н. М. Огренич, Р. В. Солнішкіної, В. І. Тернопільської та ін.

Натомість, дослідження соціальної відповідальності особистості ще не отримали необхідних масштабів, крім того, більшість з них стосується педагогічного процесу у загальноосвітніх школах. Останнім часом з'являється все більше наукових праць з формування соціальної відповідальності у студентів, однак проблема формування компетенцій психолога у контексті соціальної відповідальності організації поки що не

одержала належного теоретичного обґрунтування і практичного вирішення.

Мета статті полягає в обґрунтуванні соціальної відповідальності як професійної компетенції у процесі підготовки майбутніх психологів у вищому навчальному закладі. Відповідно до мети вирішувалися такі **завдання**: уточнено зміст поняття «соціальна відповідальність»; розглянуто структуру соціальної відповідальності як професійної компетенції психолога; обґрунтовано типи соціально відповідальної поведінки студентів-майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасному цивілізованому світі питанням соціальної відповідальності приділяється все більше уваги. Концепція соціальної відповідальності ґрунтується на поглядах, відповідно до яких організація є складовою частиною суспільства, а не просто суб'єктом економічної цілісності. Суспільство дозволяє організації здійснювати бізнес тією мірою, наскільки ця діяльність є корисною для суспільства [3]. Згідно Міжнародного стандарту ISO 26000:2010 соціальна відповідальність (social responsibility) – це відповідальність організацій за вплив своїх рішень та дій на суспільство та навколишнє середовище, що реалізується шляхом прозорості та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку, включаючи здоров'я та добробут суспільства; враховує очікування зацікавлених сторін; відповідає чинному законодавству та відповідним міжнародним нормам поведінки; є інтегрованою у діяльність всієї організації та здійснюється в її взаємовідносинах» [5, с. 6].

Таке визначення є вельми важливим для психолога, оскільки як суб'єкт професійної діяльності він має бути інтегрованим у діяльність певної організації та поділяти її цінності з точки зору впливу ділової активності на працівників, споживачів, місцеві громади, суспільство, вирішення проблем захисту довкілля, прав громадян, інтересів споживачів тощо). Крім того, психолог має дотримуватись відповідних міжнародних норм поведінки заради сприяння здоров'ю та добробуту суспільства. Він має дотримуватись етики ділової поведінки; нести персональну відповідальність за результати своєї роботи [2].

З іншого боку, дослідження соціальної відповідальності у структурі професійних компетенцій психолога пов'язано з такими психологічними характеристиками особистості, як локус контролю, рівень моральної зрілості, соціальна спрямованість особистості тощо. Слід зазначити, що українцям з давніх часів притаманні ідеали добра, людяності, честі, гідності, працелюбності.

Сприйняття людини як вищої цінності, справжня, а не декларована турбота про людину, прийняття іншої людини такою, якою вона є, визнання того, що всі люди – різні і саме цим вони цікаві, ідея любові до ближнього – все це сприяє пробудженню у студентів найкращих моральних якостей, спонукає їх до активних етичних дій у майбутній професійній діяльності. При цьому студентам важливо бути впевненими, що вони мають обов'язок перед суспільством, і тим багатшим стає суспільство й окремі його члени, чим більше виконується цей обов'язок.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що соціальна відповідальність як невід'ємна компетенція майбутнього психолога виконує різноманітні функції: ціннісно-орієнтовну, регулятивну та перетворювальну. Йдеться про вибір соціально значущих цінностей, норм і традицій, на яких ґрунтуються моральні стосунки у професійній діяльності, у певному соціальному оточенні та суспільстві. Також соціальна відповідальність є важливим чинником перетворення отриманих у процесі навчання знань у переконання, систему поглядів на навколишній світ, на себе і своє місце у цьому світі; удосконалення себе як фахівця й особистості.

Соціальна відповідальність як готовність до певного способу дій є важливою складовою диспозицій особистості – фіксованих у її соціальному досвіді схильності сприймати й оцінювати умови діяльності, а також діяти у цих умовах певним чином. Згідно концепції соціальної саморегуляції особистості структура соціальної відповідальності має складну психологічну природу і складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: когнітивного, афективно-мотиваційного і поведінкового [4].

Когнітивний компонент соціальної відповідальності визначається як система знань, суджень оціночного характеру та думок про соціальну відповідальність, усвідомлення прав й обов'язків, розуміння норм і правил поведінки психолога у соціумі, засвоєння способів регулювання відносин між суспільством та індивідумом. Основу когнітивного компонента складає науковий світогляд особистості, що активно формується у студентському віці. У цей період розвивається здатність до рефлексії, самооцінки, завдяки чому формується «Я-концепція» особистості, відбувається усвідомлення своїх духовних, інтелектуальних та інших особливостей. Проте можна спостерігати суперечність між потребою у самопізнанні і недостатнім розвитком вольових якостей студентів для її реалізації.

Афективно-мотиваційний компонент соціальної відповідальності пов'язаний з почуттями

щодо соціальних об'єктів: задоволення-невдоволення; симпатія-антипатія; любов-ненависть тощо, та включає мотивацію особистості. У цьому разі це виявляється у внутрішніх спонукках до соціально відповідальної поведінки особистості, які ґрунтуються на усвідомленні свого місця у суспільстві, почутті відповідальності за прийняті рішення та вчинки як майбутнього психолога; у прагненні свідомо регулювати свою соціально-професійну діяльність, стати висококваліфікованим фахівцем у сфері психології; у наполегливому досягненні поставленої мети шляхом опанування необхідними компетенціями, узгодження особистих і суспільних інтересів. Мотивація, що пов'язана з розвитком соціальної відповідальності, супроводжується здатністю до емпатії, співпереживання, бажанням допомагати іншим, бути потрібним і корисним людям. Одночасно характерною для цього компонента соціальної відповідальності студентів є суперечність між потребами у самовизначенні, самоствердженні та самореалізації, з одного боку, та недостатньою самостійністю і готовністю до реалізації своїх життєвих планів, – з іншого.

У поведінковому компоненті реалізується готовність студента здійснювати усвідомлений вибір певної стратегії поведінки. Саме реальна діяльність та поведінка забезпечують формування таких якостей соціально відповідальної особистості психолога, як самостійність, наполегливість, послідовність, ініціативність, рішучість, здатність відстоювати власну позицію тощо. Крім того, активна практична діяльність студентів має бути спрямована на розвиток комунікативних, організаторських, креативних та інших здібностей, які також мають безпосередній зв'язок з соціальною відповідальністю майбутнього психолога. Проте у навчальному процесі у вищому навчальному закладі має місце проблема, що виявляється у суперечності між потребою включення майбутніх психологів у соціально-відповідальну діяльність і відсутністю реального поля цієї діяльності.

Формування соціальної відповідальності має щільний зв'язок з рівнем морального розвитку особистості майбутнього психолога. Згідно з теорією моральності Лоуренса Кольберга існує три основних рівні морального розвитку, кожний з яких має дві стадії. Перша стадія першого рівня (преконвенційна моральність) пояснює дотримання етичних правил поведінки лише для того, щоб уникнути фізичного покарання або заслужити винагороду. Друга стадія характеризується тим, що етичні правила виконуються тільки у тому випадку, якщо це відповідає

особистим інтересам. Ці дві стадії є найбільш характерними для дітей та підлітків.

Другий рівень (конвенційна моральність) також складається з двох стадій. На третій стадії у своїх учинках і моральних оцінках людина керується очікуваннями навколишніх. Четверта стадія пояснюється необхідністю підтримувати загальноприйнятий порядок і виконувати певні зобов'язання.

Третій, найвищий рівень морального розвитку (постконвенційна або автономна моральність) включає моральні судження і вчинки, засновані на індивідуальних принципах і совісті людини. Так, на п'ятій стадії людина поважає права інших і підтримує абсолютні цінності незалежно від думки навколишніх. Вона докладає значних зусиль для того, щоб ізолювати свої моральні принципи від впливу груп, або від суспільства у цілому. Особи, що знаходяться на наступній стадії мають тверді моральні переконання і можуть їх наслідувати, навіть якщо вони суперечать загальноприйнятим нормам і принципам [7].

Важливою щодо психологічного осмислення соціальної відповідальності є концепція локусу контролю Дж. Роттера, яка узагальнено відображає спосіб контролю та оцінювання особистістю власних дій та вчинків. Згідно Дж. Роттеру, відповідальність особистості детермінована інтернальністю, тобто схильністю приписувати результати діяльності внутрішнім чинникам: власній поведінці, позитивним і негативним якостям, наявності чи відсутності необхідних знань, умінь і навичок тощо. У теорії Дж. Роттера така властивість особистості отримала назву «внутрішнього локусу контролю». На противагу інтернальності – екстернальність є схильністю особистості пояснювати наслідки своїх учинків зовнішніми чинниками (діяльності інших людей, обставин тощо), що отримала назву «зовнішнього локусу контролю».

Як свідчать численні дослідження, інтернали (люди з внутрішнім локусом контролю), мають значно вищий рівень відповідальності, вони більш упевнені в собі, послідовні і наполегливі у досягненні поставленої мети, схильні до самоаналізу, врівноважені, товариські, доброзичливі і незалежні. Експериментально доведено, що внутрішній локус контролю є соціально схвалюваною цінністю. Схильність до зовнішнього локусу контролю, навпаки, виявляється поряд з такими рисами, як безвідповідальність, невпевненість у своїх здібностях, невірноваженість, прагнення відкласти реалізацію своїх намірів на невизначений термін, підозріливість, конформність й агресивність [8].

Базовими критеріями сформованості соціальної відповідальності студента є: ціннісно-смысловий, який відбиває ставлення до іншої людини як ознаку прояву ціннісно-смыслові сфери особистості, що виражається у співвідношенні модальностей «відповідальний перед» і «відповідальний за»; вибірково-орієнтовний – виражається в усвідомленні студентом своєї самостійності, свого права на вибір, своєї відповідальності за прийняття рішень – особистий вибір; соціально-праксеологічний – відображає участь студента у соціально орієнтованій діяльності.

Рушійною силою соціальної відповідальності виступає діяльність, що мотивується потребою «для інших»: людина здійснює осмислений особистий вибір соціально спрямованих дій, його діяльність і поведінка регулюються моральними цінностями і соціальними нормами, що робить можливим поступовий перехід відповідальності з зовнішнього рівня на внутрішній: від «відповідальний за» до «відповідальний перед» і далі до їх гармонії. При цьому відповідальність поступово перетворюється на особистісну цінність, сприяючи духовному розвитку особистості і формуванню у неї соціально значущої якості – соціальної відповідальності [1].

Представлений методологічний підхід дає можливість визначити типи соціально відповідальної поведінки студентів – майбутніх психологів.

Соціально відповідальний тип характеризується високим рівнем моральності, духовними цінностями, ідеалами, нормами, спрямованістю своєї діяльності на соціально значущі результати; узгоджені власні та соціальні інтереси; має високорозвинену здатність до соціальної рефлексії; збалансовані модальності «відповідальний за» і «відповідальний перед».

Соціально орієнтований тип визначає усвідомлену соціальну активність; спрямований на результати, які будуть благом для нього самого і значущих для нього людей; керується переважно нормами, духовними цінностями – вибірково; має здатність до соціальної рефлексії; особистий вибір здійснює відповідно до особистих інтересів та інтересів значущих для нього людей, модальність «відповідальний перед» домінує над модальністю «відповідальний за».

Соціально пасивний тип соціальної відповідальності визначається діяльністю лише за наявності особистого інтересу; керується виключно нормами, духовні цінності часто ігнорує; скоріше не схильний до соціальної рефлексії; особистий вибір характеризується індиферентністю; модальності «відповідальний перед» і «відповідальний за» не виражені.

Асоціальний тип проявляється у діяльності, в основі котрої лежать виключно матеріальні потреби і потреби у домінуванні; спрямований на результати, які принесуть користь йому, оточуючі люди розглядаються як засіб для досягнення мети; ігнорує громадські норми, порушує правила громадської поведінки, духовні цінності ігнорує; може бути схильний до соціальної рефлексії, але керується її результатами виключно у власних інтересах; особистий вибір зорієнтований на власну вигоду, користь для себе і «проти людей»; модальності «відповідальний перед» і «відповідальний за» морально і соціально знецінені.

Висновки. Дослідження соціальної відповідальності у структурі професійних компетенцій психолога пов'язане з такими психологічними характеристиками особистості, як локус контролю, рівень моральної зрілості, соціальна спрямованість особистості.

Соціальна відповідальність як невід'ємна компетенція майбутнього психолога виконує різноманітні функції: ціннісно-орієнтовну, регуляторну та перетворювальну. Йдеться про вибір соціально значущих цінностей, норм і традицій, на яких ґрунтуються моральні стосунки у професійній діяльності, у певному соціальному оточенні та суспільстві.

Також соціальна відповідальність є важливим чинником перетворення отриманих у процесі навчання знань у переконання, систему поглядів на навколишній світ, на себе і своє місце у цьому світі; удосконалення себе як фахівця та особистості.

Соціальна відповідальність як готовність до певного способу дій є важливою складовою диспозицій особистості, фіксованих у її соціальному досвіді, схильності сприймати й оцінювати умови діяльності, а також діяти у цих умовах певним чином. Згідно концепції соціальної саморегуляції особистості, структура соціальної відповідальності складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: когнітивного, афективно-мотиваційного і поведінкового.

Формування соціальної відповідальності має щільний зв'язок з рівнем морального розвитку особистості майбутнього психолога. Соціально відповідальний тип особистості характеризується високим рівнем моральності, духовними цінностями, ідеалами, нормами, спрямованістю своєї професійної діяльності на соціально значущі результати; має узгоджені власні та соціальні інтереси; відрізняється високорозвиненою здатністю до соціальної рефлексії; має збалансовані модальності «відповідальний за» і «відповідальний перед».

Список використаних джерел

1. Барановская Л. А. Формирование социальной ответственности студентов в социокультурном образовательном пространстве: Монография [Текст] / Л. А. Барановская. — М. : Наука образования, 2011. — 189 с.
2. Етичний кодекс психолога. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://upsihologa.com.ua/etychnyi_kodeks_psyhologa.html.
3. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність / Ф. Котлер, Л. Ненсі. — К. : Вид-во Олексія Капусты, 2005. — 302 с.
4. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В. А. Ядова. — Л. : Наука, 1979. — 264 с.
5. Социальная ответственность организации. Требования. Международный стандарт ИС CSR-08260008000. — М. : Международный Комитет по Корпоративной социальной ответственности, 2011. — 36 с.
6. Шевчук С. П. Корпоративна соціальна відповідальність очима студентів / С. П. Шевчук, О. С. Шевчук // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Збірка наукових праць ВМУРОЛ «Україна». — №10 (12). — К., 2013. — С. 74—85.
7. Kohlberg L. Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach / L. Kohlberg // Moral Development and Behavior. Theory, Research, and Social Issues. — New York: Holt, Rinehart, Winston, 1976. — PP. 31—53.
8. Rotter J. B., Mulry R.-C. Internal versus external control of reinforcement and decision time / J. Rotter, R.-C. Mulry // Journal of Personality and Social Psychology. — 1965. — №2. — PP. 598—604.

ШЕВЧУК Е. С., ШЕВЧУК С. П.**СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ПСИХОЛОГА**

В статье приведено теоретическое обоснование социальной ответственности как профессиональной компетенции. Социальная ответственность рассматривается как фактор преобразования полученных в процессе обучения знаний в убеждения, систему взглядов на окружающий мир, на себя и свое место в этом мире.

Социально ответственный тип личности характеризуется высоким уровнем нравственности, духовными ценностями, идеалами, нормами, направленностью своей профессиональной деятельности на социально значимые результаты; имеет согласованные собственные и социальные интересы; отличается высокоразвитой способностью к социальной рефлексии; имеет сбалансированные модальности «ответственный за» и «ответственный перед».

Ключевые слова: социальная ответственность, диспозиции личности, компетенции, нравственное развитие личности, типы социально ответственного поведения психолога, профессиональная подготовка, структура социальной ответственности, социальное окружение.

SHEVCHUK E. S., SHEVCHUK S. P.**SOCIAL RESPONSIBILITY AS A COMPONENT OF THE TRAINING OF FUTURE PSYCHOLOGISTS**

The paper provided a theoretical justification of social responsibility as a professional competence in the training of future psychologists in higher education. Social Responsibility future psychologist serves as: value-oriented, regulatory and transformative. This is a selection of socially important values, norms and traditions, which are based on the moral relations in professional activities in a social environment and society.

Social responsibility is a factor converting the knowledge in the learning process in the belief system of views on the world, themselves and their place in this world; improving yourself as an expert on psychology and personality.

Social responsibility as a commitment to a particular course of action is an important component of personality dispositions – fixed in its social experiences tendency to perceive and evaluate conditions, and act in these circumstances a certain way. According to the concept of self-identity social structure social responsibility consists of three interrelated components: cognitive, affective-motivational and behavioral.

Formation of social responsibility has a tight relationship with the level of moral development of future psychologist. Socially responsible personality type characterized by a high level of morality and spiritual values, ideals and norms of their professional activities focus on socially significant results; has coordinated own and social interests; highly different social capacity for reflection; modality has balanced «charge» and «accountable to».

Keywords: social responsibility, the disposition of the personality, competence, moral development, the individual types of socially responsible behavior psychologist, training, structure of social responsibility, social environment.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Baranovskaya L. A. Formirovaniye sotsyal'noy otvetstvennosti studentov v sotsyokul'turnom obrazovatel'nom prostranstve: Monohrafiya [Tekst] / L. A. Baranovskaya. — M. : Nauka obrazovaniya, 2011. — 189 s.
2. Etychnyy kodeks psykhologa. — [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: http://upsihologa.com.ua/etychnyi_kodeks_psyhologa.html.
3. Kotler F. Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' / F. Kotler, L. Nensi. — K. : Vyd-vo Oleksiya Kapusty, 2005. — 302 s.
4. Samorehulyatsyya y prohnozyrovanye sotsyal'noho povedeniya lychnosty / Pod red. V. A. Yadova. — L. : Nauka, 1979. — 264 s.
5. Sotsyal'naya otvetstvennost' orhanyzatsyy. Trebovaniya. Mezhdunarodnyy standart IC CSR-08260008000. — M. : Mezhdunarodnyy Komytet po Korporatyvnoy sotsyal'noy otvetstvennosti, 2011. — 36 s.
6. Shevchuk S. P. Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' ochyma studentiv / S. P. Shevchuk, O. S. Shevchuk // Aktual'ni problemy navchannya ta vykhovannya lyudey z osoblyvymy potrebamy: Zbirka naukovykh prats' VMUROL «Ukrayina». — №10 (12). — K., 2013. — S. 74—85.
7. Kohlberg L. Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach / L. Kohlberg // Moral Development and Behavior. Theory, Research, and Social Issues. — New York: Holt, Rinehart, Winston, 1976. — PP. 31—53.
8. Rotter J. B., Mulry R.-C. Internal versus external control of reinforcement and decision time / J. Rotter, R.-C. Mulry // Journal of Personality and Social Psychology. — 1965. — №2. — PP. 598—604.

Стаття надійшла до редколегії 28 вересня 2014 року